

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

РЕКОМЕНДАЦІЇ
за результатами публічних консультацій
щодо проблем та викликів учнів і учениць ВПО
в адаптації до навчального року на Львівщині

2022 р.

В рамках напрацювання рекомендацій проектом Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні» спільно із постійною депутатською комісією освіти, науки та інновацій Львівської обласної ради та за експертної підтримки громадської організації «Форум розвитку громадянського суспільства» було організовано і проведено серію публічних консультацій з метою дослідження думки і бачення учнів, батьків, вчителів зі статусом внутрішньо переміщених осіб (далі - ВПО), вчителів Львівської області, керівників освітніх закладів та органів місцевого самоврядування, експертів з питань освіти стосовно адаптації навчального процесу до потреб ВПО задля ухвалення суб'єктами владних повноважень рішень з інтеграції дітей та вчителів, які мають статус ВПО, у місцеве освітнє середовище та створення безпечних умов для організації та проведення навчання у новому році.

Автори результатів консультацій:

Іванна Герус, голова постійної депутатської комісії з питань освіти, науки та інновацій Львівської обласної ради

Олег Дукас, експерт проекту Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні»

Юлія Гвоздович, експертка проекту Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні»

Олексій Коваленко, експерт проекту Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні», ГО «Форум розвитку громадянського суспільства»

Володимир Кебало, керівник проекту Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні»

ЗМІСТ

Передмова. Загальний огляд ситуації	4
Паспорт консультацій	4
Результати публічних консультацій	5
2.1. Фокус-групи та інтерв'ю	6
2.2. Інтерактивна гра Uchange	9
2.3. Стратегічна сесія Civic Lab	10
2.4. Опитування батьків ВПО	12
Висновки та пропозиції щодо вирішення проблемних аспектів адаптації учнів та учениць ВПО до навчального року	17
Додаткова інформація та рекомендації Ради Європи	23

ПЕРЕДМОВА. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

Внаслідок окупації територій та збройної агресії Російської Федерації в Україні з 2014 року з'явилася нова категорія громадян України зі статусом внутрішньо переміщених осіб. Згідно з Глосарієм Міжнародної Організації Міграції, внутрішньо переміщені особи – це особи або групи осіб, які були змушені або зобов'язані втекти або покинути свої домівки або місця звичного проживання, зокрема, в результаті або з метою уникнення наслідків збройних конфліктів, широкомасштабного насильства, порушення прав людини або природних чи техногенних катастроф, і які не перетинали міжнародно визнаний кордон країни.

Відповідно до даних Міжнародної організації з міграції станом на травень 2022 року загальна кількість осіб, яка була вимушено переміщена в Україні, складає 11,2 млн., з них 7,2 млн залишились на території України. Зокрема, на Львівщині зареєструвалися 242 тисяч вимушено переміщених осіб понад 75 тисяч – діти різного віку. У травні у закладах загальної середньої освіти області навчалися 24 900 учнів з числа внутрішньо переміщених осіб (близько 8% від загальної кількості ВПО в області). Станом на початок серпня до нового навчального року у закладах середньої освіти (далі - ЗСО) Львівщини зареєструвалися 4500 дітей ВПО, втім процес реєстрації ще триває та передбачатиме залучення великої кількості учнів та учениць ВПО до шкіл Львівщини.

У “Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року” Кабінету міністрів України визначено, що недостатній рівень доступної психологічної допомоги і реабілітації для внутрішньо переміщених осіб, особливо дітей, які постраждали від збройної агресії Російської Федерації проти України, ускладнює процеси інтеграції та адаптації учнів у новому освітньому середовищі після внутрішнього переміщення. Також тривале перебування поза культурним та інформаційним полем України ускладнює інтеграцію дітей у приймаючій територіальній громаді. А тому Стратегія ставить за мету забезпечити доступ до освіти дітей ВПО, а також забезпечити умови для соціальної інтеграції дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. При цьому Стратегія покладає відповідальність за розробку та впровадження заходів із сприятливої адаптації школярів ВПО на обласні та місцеві органи влади.

Львівська обласна рада (далі - ЛОР) сьогодні є на шляху напрацювання власної стратегії розвитку освітньої галузі з нового навчального року 2022/2023 року, в якій є необхідність передбачити план заходів щодо інтеграції учасників (учнів та вчителів) освітнього процесу з числа ВПО. З метою врахування потреб, викликів та пропозицій таких учасників, були проведені публічні консультації із залученням усіх заінтересованих сторін, дотичних до освітнього процесу на Львівщині.

ПАСПОРТ КОНСУЛЬТАЦІЙ

Ініціатор консультацій: ЛОР (постійна депутатська комісія з питань освіти, науки та інновацій), Департамент освіти та науки ЛОВА (Львівська обласна військова адміністрація).

Цільова аудиторія: учні, батьки, вчителі, які мають статус ВПО, вчителі та керівники освітніх закладів Львівської області.

Питання консультацій: адаптація освітнього процесу до потреб ВПО.

Виконавці результатів консультацій: департаменти, управління та відділи освіти територіальних громад Львівської області, керівники та вчителі ЗСО.

Необхідні дії виконавців для імплементації результатів консультацій: прийняти відповідні рішення на своїх рівнях про заходи з адаптації освітнього процесу до потреб ВПО, відповідно до рекомендацій, затверджених постійною депутатською комісією з питань освіти, науки та інновацій.

Часові рамки проведення консультацій: червень-липень 2022 року.

Формат і типи консультаційних заходів: фокус - групи, глибинні інтерв'ю, методики Ради Європи UChange¹ та CivicLab², онлайн-опитування.

¹ Методологія інструменту UChange: <https://rm.coe.int/coe-toolkit-uchange-ukr/1680a12674>

² Методологія інструменту CivicLab: <https://rm.coe.int/coe-toolkit-civiclub-ukr/1680a0a747>

Терміни для імплементації результатів публічних консультацій: до 01.09.2022 р.

Основна мета результату консультацій: інтегрувати школярів та вчителів зі статусом ВПО у місцеве освітнє середовище ЗСО, створити сприятливі умови для навчання дітей, в т.ч. ВПО.

РЕЗУЛЬТАТИ ПУБЛІЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ

На передконсультаційному етапі робочою групою у складі експертів проекту Ради Європи, а також представників постійної комісії освіти, науки та інновацій ЛОР, було проведено ідентифікацію заінтересованих осіб (стейкхолдерів) та розроблена карта учасників освітнього процесу в закладах середньої освіти Львівської області із урахуванням потреб ВПО. Експертами була використана методика “6 тестів для ідентифікації стейкхолдерів” та “Оцінювання стейкхолдерів” від The Consultation Institute, Об’єднане Королівство Великобританії та Північної Ірландії. Такий партисипативний підхід є важливим, оскільки забезпечення процесу адаптації та інтеграції школярів ВПО до нового для них навчального середовища передбачає залученість різного виду зацікавлених та впливових осіб, від яких залежить впровадження рішень. Відповідно до розробленої карти стейкхолдерів, було запропоновано проведення найбільш оптимальних форм консультацій, на думку робочої групи, до кожної із типів сторін (наведено у таблиці 1).

Загалом у публічних консультаціях взяло участь 84 особи (глибинні інтерв'ю, стратегічна сесія, фокус-групи) та 256 особи - опитування.

Таблиця 1

Форма консультацій	Типи стейкхолдерів
Фокус-групи (2 заходи)	<ol style="list-style-type: none"> Члени постійної депутатської комісії з питань освіти, науки та інновацій ЛОР. Представники департаменту освіти та науки ЛОБА. Представники управлінь/ відділів освіти територіальних громад Львівської області / методоб'єднань в громадах. ЛОПППО/ Центр інноваційних освітніх технологій Львівської політехніки /ДДПУ. Представники обласної профспілка вчителів. Старости громад. Експерти державних чи міжнародних організацій. Представники громадських організацій (далі - ГО), які працюють у сфері освіти.
Інтерв'ю (4 заходи)	<ol style="list-style-type: none"> Члени постійної депутатської комісії з питань освіти, науки та інновацій ЛОР. Голови чи профільні заступники територіальних громад. Представники (-ці) громадських організацій, що представляють інтереси ВПО.
Інтерактивна гра UChange (1 захід)	<ol style="list-style-type: none"> Вчителі, зокрема зі статусом ВПО. Учні та учениці, зокрема зі статусом ВПО. Представники шкільного самоврядування та дитячих дорадчих рад.
Стратегічна сесія 1 захід Civic Lab (1 захід)	<ol style="list-style-type: none"> Батьки учнів та учениць, зокрема, зі статусом ВПО. Вчителі, зокрема, зі статусом ВПО. Представники інклюзивно-ресурсного центру у громадах. Представники колективу навчального закладу. Класні керівники. Соціальні педагоги. Керівники/представники батьківських комітетів/опікунських рад. Керівники відділу освіти РДА. Представники ГО, що представляють інтереси ВПО.
Онлайн - опитування	Батьки школярів ВПО

2.1. ФОКУС-ГРУПИ ТА ІНТЕРВ'Ю

2.1.1. Фокус-групи

При організації зустрічей фокус-груп та при аналізі відповідей використовувались методики The Consultation Institute та створення рамки кодування текстових відповідей. У двох фокус - групах загалом взяло участь 14 осіб. З них 10 жінок та 4 чоловіків.

У результаті проведених фокус-груп було визначено, що основними **проблемами** та викликами в освітньому процесі, з якими стикаються батьки, діти, вчителі ВПО та місцеві освітяни є:

- Проблема подвійного навчання, коли дитина одночасно числиться у двох навчальних закладах. При цьому субвенція одночасно виділяється на два навчальні заклади;
- Менші громади, у яких перебувають діти ВПО, не забезпечують достатню спеціалізацію шкіл та програм;
- Наявні випадки стигматизації ВПО (через явища вживання алкоголю, паління);
- Проблема матеріального забезпечення: недостатня забезпеченість необхідними технічними засобами для навчання як дітей ВПО так і місцевих дітей з багатодітних сімей, недостатня забезпеченість технічними засобами вчителів, проблема забезпеченості підручниками дітей, особливо тих, хто перебуває за кордоном;
- Недостатня кількість публічної інформації про реєстрацію дітей ВПО у ЗСО;
- Недостатній моніторинг потреб ВПО та їхніх дітей у громаді. Відсутність постійного вивчення потреб ВПО та їхніх дітей;
- Не всі діти ВПО володіють українською мовою на достатньому рівні. Через це можлива дискримінація дітей зі сторони інших учнів;
- Проблема культурних розбіжностей територій, звідки діти виїхали, та Львівщини;
- Не завжди вдається тримати зв'язок із українськими сім'ями та їхніми дітьми за кордоном, щоб вони повернулись зараз чи після завершення війни;
- Можливе додаткове навантаження на педагогів Львівщини при збільшенні кількості дітей у класах;
- Відсутність достатньої кількості об'єктів укриття у ЗСО;
- Забезпечення безпечного очного навчання;
- Психологічні проблеми через пережитий стрес впливають на навчальний процес у дітей ВПО та їхню інтеграцію у нове середовище;
- Влаштування вчителів ВПО переважно за сумісництвом, оскільки їх основним місцем праці вважається заклад, розміщений на окупованій території або в зоні бойових дій;
- Не у всіх громадах достатньо розвинуте позашкільля, є брак місць у групах продовженого дня;
- Недостатні навички у вчителів (класних керівників), щоб бути модераторами потенційних конфліктів.

Також в процесі роботи фокус-груп було сформульовано **пропозиції**, як можна було б вирішити проблему адаптації дітей ВПО, на думку учасників консультацій, до освітнього процесу на Львівщині:

- Потрібно створити зі сторони держави алгоритм реєстрації дитини у двох навчальних закладах. Також органам місцевого самоврядування (далі - ОМС) слід створити алгоритм спільного навчання для тих дітей, що перебувають за кордоном та тих дітей, що очно навчатимуться. Можливе створення на громаду 1 дистанційної школи;
- Забезпечити зі сторони держави рух коштів за дитиною у навчальний заклад, де дитина справді навчається;
- Створити державні, обласні та міські програми для вирішення проблем матеріального забезпечення дітей ВПО та дітей з багатодітних сімей. Розроблення міських програм безкоштовного харчування дітей ВПО у ЗСО;
- ЗСО мають забезпечувати рівність місцевих дітей та дітей ВПО;
- Постійний моніторинг органами місцевого самоврядування рівня міграції ВПО, кількості дітей ВПО шкільного віку у громаді задля ефективного залучення їх у навчальний процес та інвентаризації усіх пільг;
- Постійний моніторинг органами місцевого самоврядування потреб ВПО та їхніх дітей через опитування та фокус-групи;

- Дати дітям ВПО час для переходу на українську мову. Такі заходи мають бути розроблені на місцевому рівні. Можна використати досвід Польщі із асистентами з навчання польської терміном на 1 місяць. Курсам української мови можна присвоїти іншу назву задля уникнення у ВПО відчуття тиску зі сторони приймаючої громади. Також слід включити місцевих дітей у процес навчання дітей ВПО української. Таким чином це ще й сприятиме кращій інтеграції дітей ВПО в учнівське середовище;
- Дати можливість без нав'язування дітям ВПО засвоїти культурні цінності приймаючих громад через культурні курси та заходи. Варто передбачити такі програми на державному рівні. Можуть на рівні ЗСО бути створені команди з ментора, тьютора та психолога, які б сприяли культурній інтеграції дітей ВПО;
- Для того, щоб місцеві діти, що виїхали закордон тримали зв'язок із навчальним закладом варто для них запровадити окремий від учня статус слухача;
- Кожна школа мала б мати розроблену Політику безпеки з чітким планом дій, що робити у випадку конфлікту, бомбардування, теракту тощо;
- Рішення щодо форми навчання (очної чи дистанційної) залишити на самостійний розгляд закладу освіти. На першому місці буде безпека дітей;
- Важливо перед інтеграцією дітей ВПО в освітній процес дослідити рівень успішності та вразливості учня/учениці. Можуть бути створені команди з освітян (ментор, тьютор) та психолога, які б займались дослідженням та розробляли адаптаційні заходи щодо дітей ВПО. Запровадити єдиний механізм інтеграції дітей ВПО у навчальний процес. Залучати до надання психологічної допомоги Інклюзивно-ресурсні центри та громадські організації;
- Спільна діяльність ЗСО, медичних установ, громадських організацій та церкви з метою кращої інтеграції дітей ВПО у місцеве середовище;
- Важливо забезпечити дошкілля і дозвілля для дітей ВПО, щоб батьки мали змогу на деякий час залишати дитину під наглядом. Позашкілля слід розвивати, а не скорочувати. До організації позашкілля слід долучати громадські організації та релігійні спільноти. До функціонування груп продовженого дня на чергування можна залучати батьків ВПО на волонтерських чи платних засадах (наприклад. раз у тиждень). Важливо проводити табори і дні єднання навчального, ігрового і просвітницького характеру;
- Вчителі мають брати активну участь у напрацюванні адаптаційних заходів для дітей ВПО, а також єдиного механізму інтеграції дітей ВПО у навчальний процес.

2.1.2. Глибинні інтерв'ю

Для проведення 4 глибинних інтерв'ю було обрано представників ОМС, які є засновниками закладів освіти та безпосередньо відповідальні за організацію процесу адаптації школярів ВПО до навчального року, а також експертів з питань освіти та захисту прав ВПО. З них 2 чоловіків та 2 жінок.

Основні питання в процесі інтерв'ю стосувались конкретних проблем, з якими можуть зіткнутись при влаштуванні дітей ВПО у ЗСО, проблем, які існують в адаптації дітей ВПО у шкільне середовище, проблем, які існують в адаптації вчителів ВПО, а також рішень, які можуть бути прийняті на рівні обласної/місцевої рад та на рівні конкретної школи, в якій навчатимуться діти ВПО.

Проблеми, озвучені на інтерв'ю:

- Психологічний стрес у дітей ВПО;
- Міграція ВПО. Немає чіткої картини присутніх ВПО в області;
- Регіональні відмінності: релігія, культура, мова;
- Адаптація вчителів ВПО у нових колективах;
- Недостатня кількість об'єктів укриття та їх необлаштованість більшості ЗСО;
- Зв'язок з місцевими дітьми, які виїхали за кордон;
- Недостатнє інформування ВПО про ЗСО у громадах;
- Відсутність достатньої інформації для ВПО про можливості вступу у заклади вищої освіти.
- Спостерігається різниця у ставленні до дітей ВПО та місцевих дітей зі сторони представників органів місцевого самоврядування та ЗСО;
- Не всі школи мають психологів у штаті;
- Відсутність програм адаптації ВПО у ЗСО.

Пропоновані рішення, зазначені учасниками інтерв'ю:

- Провести діагностику рівня стресу дітей ВПО у громадах;
- Прийняти на рівні держави/області/громади програми подолання ПТСР у дітей ВПО;
- Забезпечити наявність шкільних психологів. Шкільні психологи мали б мати алгоритм роботи із дітьми ВПО;
- За необхідності долучати психологів зовні для роботи з дітьми ВПО;
- Проводити спільні неформальні заходи з дітьми ВПО з метою обміну культурними традиціями, знайомства дітей ВПО з місцевими традиціями, налагодження комунікації між дітьми ВПО та місцевими дітьми;
- Рівність у ставленні до вчителів ВПО та місцевих вчителів зі сторони керівництва ЗСО та органів місцевого самоврядування;
- Збереження державою зв'язку із вчителями на тимчасово окупованих територіях;
- Забезпечити дистанційне навчання місцевих дітей, що перебувають за кордоном;
- Проводити інформаційну кампанію щодо влаштування дітей ВПО у ЗСО та використовувати широкі канали комунікації: соціальні мережі, батьківські спільноти, офіційні інформаційні ресурси тощо;
- Використовувати різноманітні канали інформування мешканців:
- Активно інформувати ВПО про можливості вступу у заклади вищої освіти: прес-конференції, публічні заходи, соціальні мережі;
- Ширше залучати громадські організації до процесу інтеграції ВПО;
- Стимулювати директорів у роботі з інтеграції ВПО через виділення додаткових коштів на ЗСО;
- Створення органами місцевого самоврядування програм з інтеграції ВПО (освіта, соцзахист, охорона здоров'я тощо);
- Зі сторони державної влади мали б розроблятися рекомендації щодо інтеграції ВПО;
- Регулярно проводити в громадах дослідження проблем ВПО;
- При переповненості класів організувати додаткові класи;
- При потребі організувати навчання в другу зміну;
- ОМС мають організувати заходи з обміну досвідом з інтеграції дітей ВПО між школами;
- Протидіяти дискримінації ВПО через проведення інтеграційних заходів, впровадження проєктів, які стосуються розвінчування міфів;
- Впроваджувати курси з вивчення української мови як для дорослих, так і для дітей, залучати вчителів-волонтерів. Додати акцент на історію та культуру.
- Забезпечувати можливість особистих зустрічей із керівництвом міста;
- Рекомендувати директорам вибирати форму навчання (очна/дистанційна) відповідно до реалій на 1 вересня;
- Підготовка наборів з приладдям на 1 вересня для дітей ВПО та місцевих дітей з багатодітних та малозабезпечених сімей;
- Забезпечення безкоштовного харчування для дітей ВПО;
- Забезпечити у штаті ЗСО наявність психолога;
- Проводити тренінги для педагогів щодо роботи з дітьми ВПО;
- Залучати зовні психологів задля роботи з дітьми ВПО;
- Проводити курси з української мови для дітей та дорослих ВПО;
- Проводити для ВПО психологічні тренінги;
- Залучати громадські організації, церкву, міжнародні організації для проведення заходів з дітьми ВПО;
- Широко залучати міжнародні організації до проведення заходів з дітьми ВПО та надання гуманітарної допомоги;
- Організувати неформальні культурні заходи для переселенців;
- Забезпечувати безкоштовні гуртки та заклади позашкільної освіти для дітей ВПО;
- Розвивати за необхідності групи продовженого дня;
- Залучати до підготовки укриттів різних стейкхолдерів (бізнес, громадські організації, ОСББ тощо);
- Використовувати при необхідності укриття поза межами шкіл;
- Проводити навчання з безпеки для дітей та педагогів;
- Зі сторони держави забезпечувати освітню субвенцію в достатньому обсязі для ЗСО в громадах;

2.2. ІНТЕРАКТИВНА ГРА UCHANGE

В ігровому форматі, відповідно до стандартів методики Ради Європи UChange було проведено дослідження думок учнів та учениць, вчителів (зокрема, і тих, хто має статус ВПО) стосовно організації навчального процесу 2022-2023 на Львівщині і максимальної адаптації освітніх послуг до потреб школярів і вчителів, що мають статус ВПО³.

До участі у заході долучились 35 учасників та учасниць. З них 9 вчителів, 18 учнів (-ць) та 8 представників (-ць) шкільного самоврядування. З них чоловіків - 26%, жінок - 74%. Учасників, які мали статус ВПО, було 25%.

В результаті проведених консультацій можна виокремити наступні ключові **проблеми**, пов'язані із адаптацією ВПО:

Від вчителів:

- Брак фінансування освітньої сфери для задоволення усіх потреб та ідей.
- Брак методичних матеріалів, наукових розробок щодо інклюзивної освіти.
- Застаріла матеріально-технічна база, відсутність ресурсних кімнат для вчителів.
- Брак засобів для дистанційної освіти (планшети, ноутбуки тощо).
- Дискомфорт в зимовий період навчання, брак опалення, ліміти електроенергії.
- Різні ступені адаптації школярів ВПО до навчального процесу.

Від школярів:

- Низький рівень залучення дітей до шкільних процесів та низька поінформованість про стан справ у школі, відсутність дієвого учнівського самоврядування, а також ігнорування дитячих ініціатив.
- Недостатня кількість публічних просторів для неформального спілкування та проведення активного дозвілля (перерв) - як внутрішні простори в школі, так і відкриті - подвір'я. Наявність багатьох обмежень щодо використання відкритих просторів (не можна кататись на велосипеді, скейті тощо). Не використання спортивного інвентарю та просторів у повній мірі.
- Низький рівень мотивації до навчання через неможливість самостійного вибору предметів навчання та факультативів у старшій школі, а також через малу кількість практичних занять та предметів для здобуття актуальних компетенцій (напр. фінансова грамотність, підприємництво, дизайн, тощо).
- Недовіра до шкільних психологів - через нерозуміння потреби, не актуальність "години психолога", побоювання щодо розголошення персональної інформації.
- Також більшість дітей прагнуть налагодження кращої комунікації із вчителями, класними керівниками щодо життєвих питань, які не стосуються освітнього процесу - є велика довіра.
- Школярі ВПО зазначили великою проблемою мовний бар'єр. І хоча деякі з них вчать українську мову, все ж вони вважають свої комунікаційні навички недостатніми для ведення спілкування та навчання, а це породжує у них відчуття невпевненості та сорому, що за нашим спостереженням може стати для них суттєвим бар'єром у доступі до освіти.
- Зниження фізичного стану учнів та учениць через тривале дистанційне навчання, малорухливий спосіб життя та перебування перед екраном.
- Поганий матеріально-технічний стан класів, особливо природничого напрямку - відсутність сучасного обладнання, реактивів, інших засобів для цікавого проведення уроків STEM (наука, технології, інженерія, математика), старі географічні карти тощо.
- Низький рівень мотивації вчителів - одноманіття у педагогічних підходах, мало практики, мало актуальної інформації, мало прикладів для використання знань у реальному житті, невміння пояснювати складні теми (сексуальна безпека), вчителі на замінах - не мотивовані та не компетентні. Учні у одній з груп вказали також на низьку фаховість вчителів при користуванні сучасними ІТ засобами та сучасним обладнанням для дослідів.
- Часто діти вказували на відсутність дитино-орієнтованого підходу у школі - булінг від вчителів, стигматизація, другорядне ставлення до них як до індивідів, небажання чути думку школярів.

Пропоновані **рішення** від учасників UChange:

³ Детальні результати гри UChange - за посиланням: <http://surl.li/coxsz>

- Систематичне вивчення педагогами та адміністрацією шкіл передового, кращого досвіду та обговорення його в колективах. Впровадження інституту менторства для педагогів;
- Залучення до вирішення проблем у школі всіх партнерів (стейкхолдерів). Створення дієвого консультативно-дорадчого органу при школі.
- Використання соціальних мереж для шкільної комунікації. Висвітлення інформації про власну діяльність школи (від бухгалтерської до управлінської).
- Створення системи стимулів для персоналу та педагогів.
- Профільне навчання учнів старшої школи.
- Навчальні програми з підготовки проектів та реалізації грантів для шкіл.
- Інформування батьків про роботу закладу освіти. Підтримка батьків щодо впевненості в обдарованості дитини. Творчі спільні заходи
- Організація та проведення круглих столів з обговорення спільних проблем/успіхів між школами (бажано в офлайн режимі).
- Зміна підходу до стосунків з дітьми (ніколи не ставити себе (вчителів) вище за учнів, приймати дітей такими, якими вони є, взаємоповага, довіряти думці дітей, давати можливість учням самореалізовуватися, учень має бачити не начальника, а наставника, товариша, проводити опитування учнів). Організація та проведення вебінарів, семінарів
- Підвищення рівня компетентності вчителів з володіння, використання інформаційних технологій.
- Заходи, які допоможуть адаптації учням ВПО: спільне проведення вільного часу, участь у заходах, приділяти більше уваги (але не акцентувати на мові), презентація власного закладу, створення сприятливої, комфортної атмосфери, зустріч-знайомство, Залучення спеціаліста-психолога, підтримка зв'язків довіри, міжособисті стосунки. Інтеграція через спорт, табори.
- Вирішення мовного питання: створення гуртків з розмовної мови, толерантність, спокійне ставлення без агресії.
- Розвиток просторів для неформального спілкування та гри в межах школи - зали, подвір'я, стадіон, басейн тощо.
- Зміна підходу до навчання і розвитку творчості - мистецький зал, архітектурні студії, музичні гурти, театральні гуртки та ін.,
- Психологічна підтримка школярів має відбуватись за актуальними для них темами - , любов до себе, самооцінка, стосунки, порозуміння в сім'ї, що робити зі стресом, як знаходити спільну мову, що робити з, панічними атаками, статеве виховання, теми “табу” з батьками.
- Активізувати та навчити адміністрацію працювати з учнівським самоврядуванням.
- Забезпечити постійне вивчення англійської мови впродовж навчання в ЗСО через: навчання в грі, обміни учнями, листи та неформальне спілкування з учнями іншої країни. робити опитування учнів, залучення іноземців до викладання.
- Оновити програми та методики навчання - забрати усе російське, актуалізувати теми та знання, робити обміни досвідом, тощо.
- Зменшити “дистанцію влади” між директором і школярами.

2.3. СТРАТЕГІЧНА СЕСІЯ CIVICLAB

Відповідно до стандартів методики Ради Європи CivicLab була проведена стратегічна сесія в робочих групах щодо думки учасників стосовно організації навчального процесу 2022-2023 на Львівщині, проблем та рішень адаптації освітніх послуг до потреб школярів і вчителів, що мають статус ВПО⁴.

До участі у заході долучились 25 учасників та учасниць. З них 18 вчителів, 1 представник батьківської спільноти, 4 представників (-ць) управлінь/відділів освіти, 2 представників (-ць) ГО. З них чоловіків - 8%, жінок - 92%. Учасників зі статусом ВПО було 20% .

⁴ Детальні результати роботи груп на сесії CivicLab - за посиланням: <http://surl.li/coxsu>

В результаті консультацій були зазначені наступні **проблеми**, які можуть виникнути в процесі інтеграції ВПО:

- Адаптація до українського мовного середовища особливо у першому півріччі. Деякі педагоги зазначили, що у результаті мовного бар'єру у школярів можуть виникати проблеми із успішністю в навчальному процесі, соціалізацією, а також з часом розлади процесів письма та мовлення - дисграфія і дислексія (особливо щодо молодших класів). При дистанційному навчанні - нерозуміння школярами ВПО навчального матеріалу та відсутність людини, яка б допомогла із перекладом на перший час.
- Проблемною вважають також комунікацію із батьками ВПО щодо необхідності переходу на навчання українською мовою.
- Соціальне розшарування (неприйняття до "своїх"), стигматизація, булінг, агресія від однолітків до школярів ВПО.
- Відсутність матеріального забезпечення для дистанційного навчання (планшети, комп'ютер, платні підручники), а також побутового забезпечення школярів ВПО (окремої кімнати в шелтері, інтернету, укриття тощо).
- Не виявлені психологічні травми дітей, які пережили травматичну подію, можуть призвести до різноманітних проблем із поведінкою дитини.
- Відсутність компетенцій у педагогів як надавати першу психологічну допомогу. Брак психологів у великих школах.
- Потенційна ймовірність наступної хвилі внутрішнього переселення та різкого зростання кількості ВПО під опалювальний сезон та внаслідок евакуації.
- Безпека учасників освітнього процесу під час ракетних загроз - відсутність належного укриття (особливо сільські громади), відсутність розуміння плану дій у різних випадках, страх відповідальності.
- Нерозуміння ситуації із одночасним навчанням школярів в різних школах (в місцевій і для ВПО у попередній, і тих хто вчиться за кордоном) - як планувати навантаження, графік тощо.
- Відсутність моніторингу факту відвідування школи дітьми ВПО.
- Часта зміна тимчасового проживання сімей ВПО.
- Брак приміщень та інвентарю у разі збільшення кількості дітей у школах.
- Психоемоційний стан вчителів - втома, тривожність, відсутність можливості "перезавантажитись".
- Відсутність транспорту програми "Школярик".
- Перевантаженість уроками у спеціалізованих школах.
- Знищені приміщення школи і подвіря після тривалого проживання ВПО.
- Початкова школа важко надається до дистанційного навчання.

Пропоновані **рішення** учасниками сесії CivicLab:

- Для мовної адаптації в освітнє середовище: запровадити мовні табори/ окремі класи для російськомовних дітей/ знизити вимоги до школярів ВПО щодо успішності/ із розумінням відноситись до ситуації/ запровадити соціальне замовлення для репетиторів/ залучати школярів ВПО до гуртків, студій, тощо.
- Для моніторингу того, чи дитина відвідує школу - працівники соцзахисту мають передати базу даних відділу освіти.
- Залучати дітей до рішень, які їх стосуються.
- Забезпечити ВПО відповідними матеріально-технічними засобами для навчання.
- Розширити штат шкіл, ввести штатну одиницю психолога.
- Організувати для батьків та дітей, в т.ч ВПО, спільні заходи, батьківські збори тощо.
- Мотивувати вчителів цікавими та корисними навчальними програми, організувати відпочинок з колективом.
- Забезпечити безпечний освітній простір: класні кімнати, укриття, територія навколо школи, безпечні спортивні та ігрові майданчики.
- Створити можливість переходу на очне навчання для початкових класів.
- Відновити державні програми безпечного транспорту до шкіл, матеріального забезпечення вразливих сімей, створення та укомплектування укриттів.

Загальні висновки за результатами двох сесій UChage & CivicLab на основі порівняння думок, ідей та пропозицій представників спільноти вчителів та школярів, зокрема, і тих, хто має статус ВПО, можуть бути об'єднані в 9 ключових груп, а саме:

1. Мовний бар'єр.
2. Інтеграція ВПО в шкільну спільноту та сприяння соціальній згуртованості.
3. Інформування та навички нових компетенцій.
4. Навантаження на педагогічний колектив.
5. Якість навчання, зокрема, у дистанційному форматі і адаптованого до потреб дітей з інвалідністю.
6. Матеріально-технічне забезпечення та інфраструктура навчального закладу.
7. Нормативна база, процедури та регламент навчального процесу.
8. Наявність ресурсів, зокрема, і залучення партнерів.
9. Комунікація та міжрівнева взаємодія.

2.4. ОПИТУВАННЯ БАТЬКІВ ВПО

Впродовж 8-22 липня 2022 року було проведено онлайн-опитування батьків, які мають дітей школярів ВПО та тимчасово чи на постійно знайшли прихисток у громадах на території Львівської області. В опитуванні взяло участь 256 респондента із 52 населених пунктів Львівської області. Анкета розповсюджувалась через місцеві управління освіти, ЛОП, соціальні мережі ОМС, засоби масової інформації (ЗМІ), соціальні мережі батьків, ГО, які надають допомогу ВПО, чати та телеграм канали ВПО. Географія респондентів зображена у Таблиці 2.

В опитуванні взяло участь 14 чоловіків та 242 жінок. Таку гендерну розбіжність ми пояснюємо тим, що більшість евакуйованих ВПО із зони бойових дій є саме жінки із дітьми, а також це є наслідком соціальної ролі і стереотипів в українському суспільстві, відповідно до яких здебільшого саме на жінках лежить відповідальність за освіту дітей, а тому вони більш активно брали участь в опитуванні.

Таблиця 2

<i>Район Львівської області</i>	<i>Кількість респондентів</i>
Львівський	121
Дрогобицький	54
Стрийський	31
Червоноградський	17
Самбірський	14
Яворівський	8
Золочівський	7
Не вказано	4

Більшість (55,5%) опитаних респондентів мають 2 і більше дітей, 42,5 % - лише одну дитину. З усіх опитаних батьків ВПО мають 50% дітей віку молодших класів (6-10 років), 14% - діти віку старшої школи, 36% - середньої школи (11-14 років).

Щодо намірів залишитись навчатись у 2022-2023 навчальному році на Львівщині більшість опитаних батьків відповіли, що мають намір залишитись у приймаючій громаді на Львівщині - див. Рис. 1.

Скажіть, будь ласка, чи плануєте Ви залишитися на постійне місце проживання у
приймаючій громаді?

256 відповідей

Рис. 1

Також абсолютна більшість опитаних батьків ствердно відповіли, що їхня дитина планує навчатись у наступному навчальному році на Львівщині. Див Рис. 2

Чи планує Ваша дитина (діти) шкільного віку навчатись у закладі середньої освіти у громаді,
де Ви зараз оселились?

256 відповідей

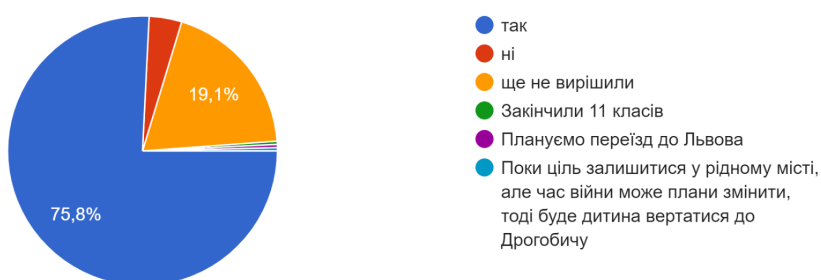

Рис. 2

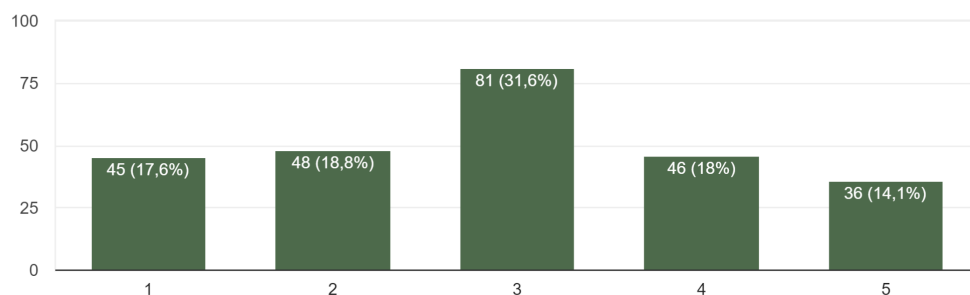
Хоча учасники інших форм консультацій і відмітили потенційну проблему у реєстрації дітей у школи приймаючих громад, втім онлайн опитування показало, що більшість, а саме 74,4% батьків не мали жодних проблем при оформленні дитини у школи. Однак 7,9% із батьків вказали на відсутність документів, необхідних при зарахуванні (втрата або неможливість отримання), 4,3% відсутність школи із схожою спеціалізацією, яка була вдома, 5,9% - відсутність місць в обраному закладі, 5,9% брак повної інформації по школи в громаді, 9% опитаних батьків ще не звертались щодо реєстрації дитини у ЗСО.

В опитуванні ми також намагались з'ясувати потребу у матеріальному забезпеченні освітнього процесу школярів ВПО (канцелярія, форма, платні підручники тощо), харчуванні під час уроків та забезпеченні базових речей для побуту (оцінка була за 5-бальною системою, де 1 - дуже складно забезпечити дитину (дітей) усім необхідним, а 5 - відсутні жодні складнощі у забезпеченні дитини (дітей) усім необхідним). Як видно із відповідей (Рис 3,4,5,6), більшість опитаних вказали, що їм буде важко самостійно забезпечити усе необхідно для навчання дитини (дітей), а близько 30% ВПО узагалі самі не можуть забезпечувати свою дитину. Втім не всі сім'ї ВПО потребують повного матеріального забезпечення освітнього процесу від органів влади чи благодійників. Повністю самостійно підготувати дитину до навчального року та забезпечити її утримання і харчування може 20-30% сімей.

Це важливий показник, адже, по-перше, дає розуміння, що рутинна роздача матеріального забезпечення школярів ВПО - неефективна, по-друге, 30% батьків і дітей ВПО перебувають у надскладних життєвих обставинах, і такі діти є у групі ризику взагалі не відвідувати школи з нового року [17] через брак забезпечення, мають вищий ризик стати об'єктом цькування, стигматизації, девіантної поведінки. Переселені діти за оцінкою міжнародних організацій є у групі високого ризику стати "Children missing education", тобто дітей, які не отримують освіти, саме тому цьому виклику слід приділити додаткову увагу на рівні ОМС.

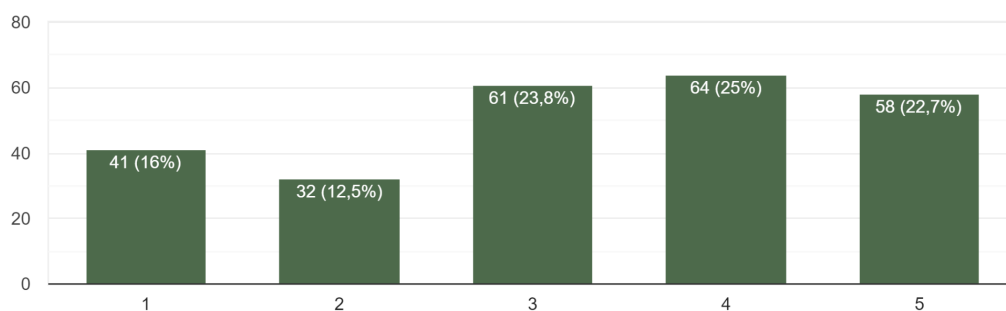
Оцініть Вашу фінансову спроможність самостійно забезпечити навчальний процес вашої дитини (дітей) з нового навчального року

256 відповідей

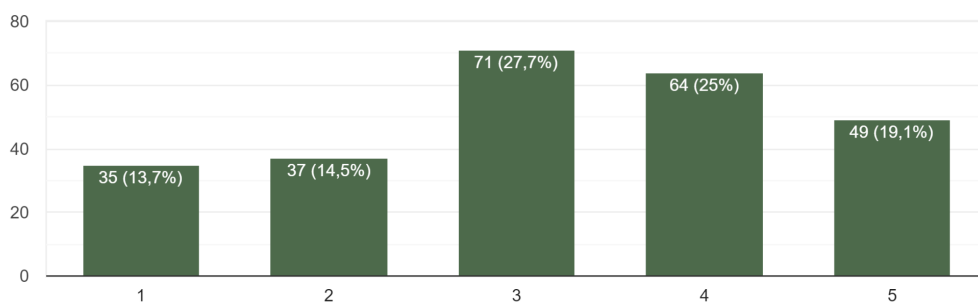
Оцініть можливість самостійно забезпечити харчування Вашої дитини (дітей) під час навчального процесу

256 відповідей

Оцініть можливість самостійно забезпечити базові речі (одяг, взуття) для Вашої дитини (дітей) під час навчального року

256 відповідей

Оцініть можливість самостійно оплачувати додаткові гуртки / секції для Вашої дитини (дітей) у позаурочний час

256 відповідей

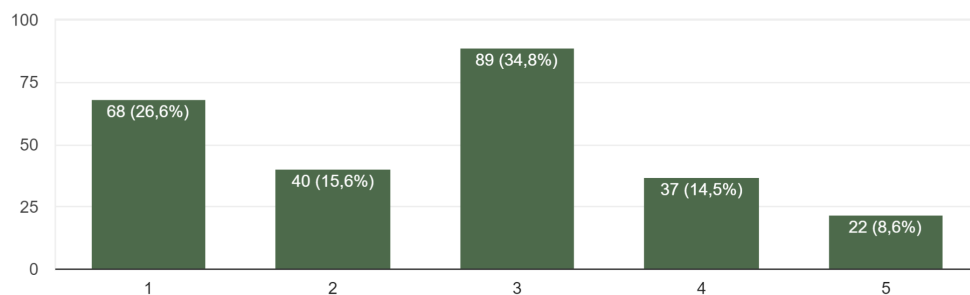

Рис. 3, 4, 5, 6

В опитуванні зясовували також, з якими найбільшими труднощами, на думку батьків ВПО, можуть зіштовхнутись їхні діти у новій для них школі. Відповіді пріоритезовані відповідно до більшої частини згадок:

1. Необхідність пошуку нових друзів та статусів.
2. Необхідність засвоєння нового чи пропущеного матеріалу.
3. Мовний бар'єр.
4. Посттравматичний стан.
5. Відмінність навчальних програм із тими, які були вдома.
6. Упереджене ставлення чи цькування.
7. Загальний стан тривожності.

Щодо питання мовного бар'єру, то більшість батьків ВПО високо оцінили вільне володіння українською мовою своїх дітей (де 1 - не може вільно спілкуватись, 5 - вільно комунікує та розуміє) див Рис. 7:

Оцініть, будь ласка, рівень володіння українською мовою Вашою дитиною (дітьми)
256 відповідей

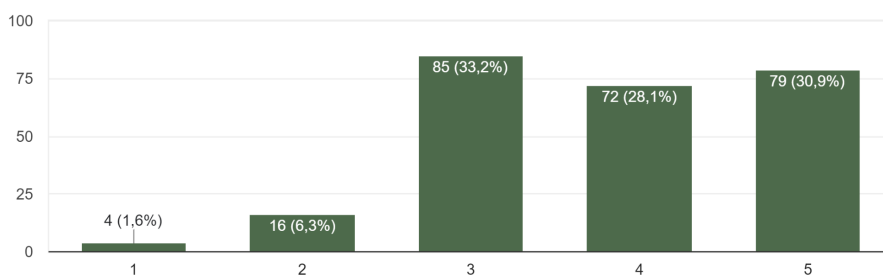

Рис. 7

При цьому тільки 14% опитаних батьків відповіли, що потребують додаткових занять української мови, 84% - що не потребують.

На питання “Хто б найкраще міг допомогти Вашій дитині (дітям) легше адаптуватись у новій школі”, абсолютна більшість батьків зазначили:

- класний керівник (67% відповідей)
- самі батьки (60% відповідей)
- однокласники (48% відповідей)
- шкільний психолог та керівник гуртка - (28% відповідей однаково).

Багато фахових українських досліджень [3,4] відзначають, що важливе значення для адаптації школярів ВПО має неформальне спілкування та залучення дітей ВПО до позашкільних активностей - груп продовженого дня (для початкової школи), спортивних секцій, мистецьких гуртків тощо. Багато дітей ВПО у себе вдома займались тими чи іншими гуртками, а тому в опитуванні з'ясовувалось, чи є достатньо у приймаючих громадах позашкільних закладів, щоб школярі могли продовжувати свій творчий/спортивний/ інтелектуальний розвиток у новій громаді (Рис. 8).

Чи достатньо є кількість позашкільних закладів освіти у приймаючій громаді для продовження занять у секції чи гуртку, до яких звикла Ваша дитина (діти)?
256 відповідей

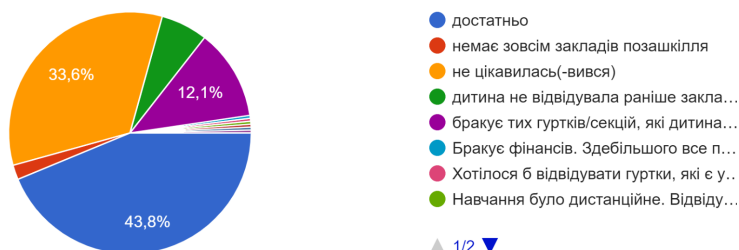

Рис. 8

Таким чином, із опитування видно, що майже половина школярів мають змогу продовжити позашкільне навчання у приймаючій громаді, однак більш, ніж третина батьків все ще не цікавились позакласною зайнятістю своїх дітей, яка може стати добрим адаптаційним засобом в нових умовах. Такий високий відсоток незалучених до позашкільля дітей може означати, що батьки ще не прийняли рішення залишатись на довгостроковий термін у новій громаді, або на відсутність можливості (наприклад, поєднання роботи з організацією довозення дитини у заклад, інші організаційні причини) та відсутність інтересу у батьків до позаурочного розвитку дітей, чи залучення дітей до домашнього господарства.

Серед усіх заходів, які б на думку батьків, допомогли їхній дитині (дітям) швидко адаптуватись у навчальний процес у новій школі, можна виділити наступні (по пріоритетності):

- участь у спільних неформальних заходах з однолітками;
- відвідування пришкольніх секцій
- ознайомча екскурсія в новій школі;
- додаткові заняття з вчителем;
- заходи із вивчення історії та особливостей регіону;
- індивідуальні заняття з психологом.

Найменше, на думку батьків, на адаптацію дітей в новій школі вплинуть:

- заняття із логопедом;
- залучення релігійних спільнот;
- наявність “гарячої лінії” довіри для школярів;
- участь батьків в батьківському комітеті.

Цікаво, що попри те, що на фокус-групах вчителі Львівщини, в т.ч. ВПО, зазначали про необхідність спрощення вимог до школярів ВПО щодо їх успішності в навчанні, батьки школярів (56%) в опитуванні зазначили, що такий підхід не матиме на їхню думку суттєвого впливу на адаптацію дитини. Участь у шкільному самоврядуванні є важливим для адаптації лише на думку 33% батьків, а відвідування курсів чи занять з української мови - лише на думку 36% батьків допоможе їх дітям краще інтегруватись у нове освітнє середовище.

Також опитування показало чималий інтерес батьків ВПО у тому, щоб брати подальшу участь у різноманітних заходах, які стосуватимуться врахування їх потреб чи пропозицій в приймаючій громаді. Це дозволяє стверджувати про важливість розробки партисипативних механізмів для ВПО щодо тих питань, які їх стосуються (Рис. 9).

Чи хотіли б Ви надалі долучатись до розробки плану заходів щодо полегшення адаптації
Вашої сім'ї до суспільного життя в приймаючій громаді?
253 відповіді

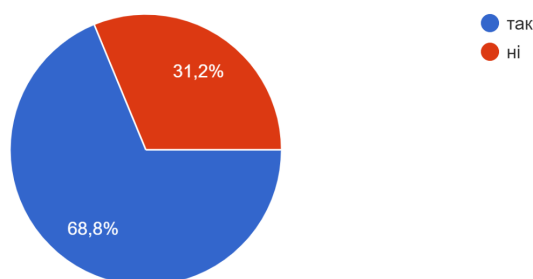

Рис. 9

Інші питання, які турбують батьків школярів ВПО в новому навчальному році можна відобразити деякими цитатами із відповідей на запитання: “Які ще питання Вас турбують щодо організації навчального процесу в новій школі Вашої дитини (дітей)”:

- “Якщо навчання буде очне, чи буде воно безпечне? Безпечність і надійність укриття під час тривоги в сільських школах”.
- “Наявність підручників”.

- “Якість навчання і справедливе поважне ставлення до дитини, як до Особистості. Доїзд до школи”.
- “Хочеться віддати дитину в гімназію, так само як і ми навчалися в своєму місці, щоб вона була близько до місця нашого проживання”
- “Можливість залишати дитину у школі додатково у зв'язку з роботою”.
- “В разі необхідності виїзду за кордон як організовується навчання в школі у місці приймаючої громади? Хочемо здобути українську освіту. але якщо для безпеки необхідно буде виїхати, що робити?”
- “Легкість відношень. Не цькувати людину із за територіального признаку. Надати допомогу рюкзаки та канцелярію. Все окупували, і розтягли чужі люди”.
- “Забезпечення дитини необхідними підручниками, шкільним приладдям(зошити, альбом, фарби, рюкзак та ін.)”
- “Для моїх дітей головне, щоб не цькували однокласники, а мали намір бути друзями. Хотілось би щоб був психолог, логопед для меншої дитини, наздогнати упушене, додаткові заняття з учителем та різні гуртки”.
- “Хотілося би знати, як планується організувати навчальний рік (за яким графіком) у зв'язку з проблемами з опаленням взимку”.
- “Бажано навчатися в школі, та спілкуватися з вчителями та однолітками.”
- “Підручники для іноземних мов. Де купувати їх?”
- “Бентежить, що рівень дитячої жорстокості та ворожого ставлення до дитини-переселенця, навіть на дитячому майданчику, іноді зашкалює. Поясніть, будь-ласка, батькам громади, що ми не приїхали на екскурсію чи з власної волі. Нехай не виховують оту жорстокість у дітях, бо дитяча жорстокість пекельніша від дорослої.”
- “Наявність асистента вчителя для дітей з особливими освітніми потребами.”
- “Дуже хотілось би, щоб директор і вчителі завжди реагували на факти цькування дитини, особливо через мову, і пояснювали дітям і їх батькам, що така поведінка неприпустима”.
- “Немає змоги на даний час забрати документи зі школи та медичну карту з прививками дитини”.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ВПО ДО НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

Проаналізувавши результати публічних консультацій із усіма типами стейкхолдерів освітнього процесу щодо наявних та потенційних проблем адаптації школярів ВПО до нового навчального року в приймаючих громадах Львівщини, а також зважаючи на пропозиції, напрацьовані в ході консультацій, можемо зробити висновок про такі групи проблем та запропоновані шляхи їх вирішення, в тому числі із врахуванням чинних офіційних рекомендацій Ради Європи щодо захисту прав дітей, які були вимушено переселені:

Проблема та опис	Рішення	Заходи для втілення рішень
<p>1. Мовний бар'єр та культурні відмінності <i>Усі групи стейкхолдерів зазначили, що питання переходу на навчання державною мовою є проблемою для адаптації школярів ВПО, яке окрім зниження успішності може породжувати письмові/мовленнєві розлади, різні форми стигматизації, цькування чи неприйняття серед дорослих та однолітків</i></p>		
<p>1. Запровадити курси розмовної української мови (можна присвоїти іншу назву задля уникнення у ВПО відчуття тиску зі сторони приймаючої громади). 2. Запровадити розмовні клуби для школярів та батьків ВПО із залученням місцевих дітей/ батьків. 3. Організовувати на рівні школи екскурсії та додаткові заходи для ознайомлення із історією та традиціями громади (музеї, цікаві місця тощо).</p>		<p>1. Прийняти регіональну [11] та місцеву програми інтеграції ВПО, у якій передбачити кошти на організацію заходів із адаптації дітей ВПО у приймаючі громади. До розроблення програми залучати окрім управлінні освіти, соціальні</p>

<ol style="list-style-type: none"> 4. Організувати неформальні заходи культурного обміну для того, щоб школярі ВПО могли представляти свої традиції, особливості своєї громади чи регіону (як наприклад, гастрономічні заходи), розповідати про свій досвід. 5. Створювати команди з ментора, тьютора та психолога на рівні школи, які б сприяли психологічній та культурній інтеграції дітей ВПО. 6. Організувати мовне тьюторство із числа охочих 1-2 однокласників, завдання яких допомагати вчити українську мову ВПО, знайомитися з культурними особливостями громади, спільнотами тощо. 7. Збільшити практику групових завдань і проєктів у навчальному процесі. 8. Забезпечити рівність у ставленні до дітей/вчителів ВПО та місцевих вчителів зі сторони керівництва ЗСО та органів місцевого самоврядування. 9. Змінити підхід до стосунків з дітьми (не ставити себе вище за учнів, приймати дітей такими, якими вони є, культивувати взаємоповагу, довіру до думки дитини, давати можливість учням самореалізовуватися, бути небайдужими до успіхів дитини у її адаптації. Учень має бачити не начальника, а наставника, товариша). 10. Знизити вимоги вчителів до школярів ВПО щодо успішності, із розумінням відноситись до їх ситуації, надавати додаткову моральну підтримку, спокійно ставитись без агресії. Дати дітям ВПО час для переходу на українську мову [8]. 11. Створити можливість додаткових занять для надолуження втраченої програми для школярів ВПО, в т.ч. через механізм соціального замовлення. 12. Підвищувати компетентність вчителів (особливо класних керівників) щодо запобігання та протидії булінгу, вирішення конфліктів тощо. 13. Залучати до планування заходів учнів, в т.ч. учнівське самоврядування. 14. Організувати заходи з обміну досвідом з інтеграції дітей ВПО між школами; 	<p>служби, управління охорони здоров'я тощо.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Розробити план системної співпраці із громадськими організаціями, волонтерськими ініціативами, міжнародними програмами, учнівським самоврядуванням, релігійними спільнотами, щодо організації заходів із залученням ВПО. 3. Рекомендувати у кожній школі провести інструктаж для педагогів (особливо класних керівників) та інших працівників школи щодо роботи з дітьми, які мали досвід вимушеного переселення. 4. Рекомендувати кожній школі продумати та організувати процес підтримки для школярів ВПО переходу на навчання українською мовою.
<p style="text-align: center;">2. Психоемоційний стан школярів, в т.ч. ВПО</p> <p><i>Усі групи стейкхолдерів зазначили, що пережиті події, порушення прав людини, переїзд у нове місто, необхідність створення нових знайомств та здобуття статусу є притаманними для дітей ВПО та можуть призвести до дезадаптації, ізоляції, функціональних, а іноді й органічних порушень психічного та соматичного здоров'я учнів</i></p>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Організувати привітальний неформальний захід для нових учнів в школі, в т.ч. ВПО - ознайомити зі школою, середовищем, самоврядування та ін. Це може бути креативний захід замість традиційної "лінійки". 2. Залучати до надання психологічної допомоги інклюзивно-ресурсні центри та громадські організації, медичні установи. 3. Підвищити компетентність педагогів (класних керівників) щодо надання першої психологічної допомоги дітям (наприклад, як діяти у випадку панічних атак, ступору, істерик тощо) [12, 13]. 4. Запровадити регулярну діагностику рівня тривожності учнів та учениць в школах. 5. Забезпечити наявність шкільних психологів. За необхідності долучати психологів зовні для роботи з дітьми ВПО. Забезпечити приватність самозвернень до шкільних психологів школярам. 6. Актуалізувати програми для факультативних "годин з психологом" до цікавих та необхідних для школярів тем (любов до себе, самооцінка, стосунки, порозуміння в сім'ї, що робити зі стресом, як знаходити спільну мову, що робити з панічними атаками, статеве виховання, теми "табу" тощо). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прийняти на рівні області/громади програми подолання ПТСР у дітей, в т.ч. ВПО. 2. На рівні громади /школи організувати навчання для вчителів/педагогів щодо надання першої психологічної допомоги. 3. Укомплектувати склад персоналу шкіл психологами, напрацювати навчальний план та план роботи, відповідно до умов воєнного часу. 4. Рекомендувати школам напрацювати план заходів для психологічної адаптації нових учнів.
<p style="text-align: center;">3. Подвійне навчання школярів ВПО (у приймаючій громаді та вдома/ очно та дистанційно)</p> <p><i>Опитані представники органів влади зазначали про ризик перевитрат бюджету та подвійного фінансування навчання одного учня (-ці). Батьки школярів ВПО висловили переживання за подвійне навантаження на здоров'я та успішність дитини, ризик відрахування з первинної школи та бажання дітей навчатись з однокласниками та вчителями у першій школі, навіть якщо сама школа фізично знаходиться на тимчасово окупованих територіях.</i></p>	

<ol style="list-style-type: none"> 1. Створити алгоритм вирішення проблеми реєстрації дитини у двох навчальних закладах. Запровадження статусу учня - слухача. 2. Забезпечити зі сторони держави рух коштів "за дитиною" у навчальний заклад, де дитина справді навчається. 3. Проводити інформування батьків школярів ВПО щодо можливостей та сприятливих умов навчання в школах приймаючих громад. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. На рівні органів державної влади розробити процедуру обрання батьками єдиного місця навчання. 2. Рекомендувати запровадити статус учня - слухача у школах громад. 3. Рекомендувати ОМС проводити активну публічну комунікацію щодо створених умов для навчання учнів ВПО в громадах.
<p>4. Підтримка зв'язку з місцевими дітьми, які виїхали за кордон <i>Усі групи стейкхолдерів зазначили проблему виїзду за кордон значної кількості жінок із дітьми через міркування безпеки, при цьому є побоювання про їхнє неповернення та втрату демографічного потенціалу в Україні</i></p>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Створити ОМС алгоритм спільного навчання для тих дітей, що перебувають за кордоном та тих дітей, що очно навчатимуться в громаді. 2. Створити в громаді (області) 1 дистанційну школу. 3. Запровадження статусу учня - слухача та відповідної полегшеної навчальної програми. 4. Підтримувати комунікацію із усіма учнями класу, періодично організовувати онлайн-заходи для спілкування однокласників, інформувати про активності класу/школи в тому числі дітей/батьків, які тимчасово знаходяться за кордоном, ознайомлюватись із практиками та досвідом навчання в країнах, де проживають учні тощо. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Рекомендувати запровадити статус учня - слухача у школах громад. 2. Рекомендувати школам громад проводити заходи з підтримки зв'язку між однолітками: телемости, спільні навчання, обмін досвідом, дистанційні проекти тощо.
<p>5. Інформування та комунікація з батьками ВПО <i>Усі групи стейкхолдерів зазначили необхідність у якісній співпраці з батьками школярів ВПО задля їх якісної адаптації у приймаючій громаді, при цьому опитані вчителі висловили занепокоєння щодо ймовірних конфліктів з батьками ВПО на основі культурного підґрунтя. Більшість опитаних батьки ВПО зазначили, що мають бажання брати участь у формуванні місцевих рішень для їх дітей</i></p>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Проводити інформаційну кампанію щодо влаштування дітей ВПО у ЗСО та використовувати широкі канали комунікації: соціальні мережі, батьківські спільноти, офіційні інформаційні ресурси тощо. 2. Створити інформаційний портал в ОМС (веб-сторінку) із даними щодо закладів соціальної сфери, які стосуються навчання, виховання, розвитку, та інших послуг для сімей і дітей, із можливістю додавати інформацію про можливості для сімей/дітей ВПО. 3. Активно інформувати ВПО про можливості вступу у заклади вищої освіти: прес-конференції, публічні заходи, соціальні мережі. 4. Забезпечувати можливість особистих зустрічей із керівництвом громади/відповідальними посадовими особами. Ознайомити батьків із правилами навчання в ЗСО. 5. При плануванні заходів чи вирішення проблем у школі ВПО залучати батьків ВПО. 6. Залучати батьків ВПО до батьківських комітетів/ опікунських рад/ інших консультативно-дорадчих органів при школі. 7. Підтримувати ефективну комунікацію та інформування про роботу ЗСО для батьків, в т.ч. ВПО різними каналами комунікації. 8. Організувати для батьків та дітей, в т.ч. ВПО, спільні формальні та неформальні заходи, батьківські збори, екскурсії, креативні проекти, тощо. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Рекомендувати ОМС створити окремі інформаційні сторінки на веб-сайтах громад щодо роботи закладів освіти (в т.ч. позашкільних, дозвілля, творчості, спорту тощо). 2. Рекомендувати школам громад залучати батьків ВПО до консультативно-дорадчих органів школи, спільного планування неформальних та інших заходів, де це можливо.
<p>6. Матеріальне забезпечення процесу навчання, в т.ч. у дистанційному форматі <i>Усі групи стейкхолдерів зазначили, що сім'ї із школярами ВПО є вразливою категорією та потребують допомоги із засобами для навчання (канцелярія, підручники, форма, планшет тощо), а також організації належного побуту для заочної форми навчання (окрема кімната, стіл, тощо). Опитування батьків показало, що значній</i></p>	

<p><i>частині сімей також потрібна допомога із базовими речами для дітей (одяг, взуття, їжа). Втім близько 30% батьків зазначили, що не потребують жодної матеріальної допомоги</i></p>	
<p>1. Створити обласну та міські програми для вирішення проблем матеріального забезпечення навчального процесу дітей ВПО, окрім інших вразливих категорій. Однак варто перед цим з'ясувати чіткий запит на допомогу.</p> <p>2. Підготовка наборів з приладдям на 1 вересня для дітей ВПО та місцевих дітей з багатодітних та малозабезпечених сімей;</p> <p>3. Забезпечити безкоштовне харчування дітей ВПО у ЗСО.</p> <p>4. Залучати ГО/міжнародні організації до надання гуманітарної допомоги сім'ям ВПО.</p> <p>5. Визначити відповідальних на рівні структурного підрозділу ОМС з питань освіти, а також на рівні шкіл, щодо підготовки проєктів та реалізації грантів для шкіл, проводити регулярне підвищення компетенцій щодо фандрейзингу.</p>	<p>1. Створити обласну/місцеву програму матеріальної підтримки дітей ВПО у ЗСО Львівщини/громади.</p> <p>2. Створити благодійний партнерський проєкт (наприклад, "Все необхідне для школярика") між ЛОР/ЛОВА/Партнери (ГО, Донори, Бізнес), в рамках якого діти різного віку із вразливих категорій (можливо за попередньою реєстрацією) могли б отримувати базові речі, які потрібні їм для якісного навчання (рюкзак, канцелярія, гаджети тощо).</p>
<p>7. Моніторинг потреб та інтеграції ВПО, забезпечення права на освіту дітьми ВПО</p> <p><i>Усі групи стейкхолдерів зазначили необхідність постійного, а не одноразового, моніторингу потреб сімей ВПО з метою підвищення ефективності надання гуманітарної допомоги. У зв'язку із можливим частою зміною проживання ВПО, а також відсутності зв'язку із первинними школами, вчителі окремо визначали необхідність моніторингу того факту, чи взагалі діти ВПО отримують середню освіту</i></p>	
<p>1. Розробити механізм системного моніторингу ОМС потреб сімей ВПО, рівень інтеграції через соціологічні дослідження, публічні консультації, долучення до консультативно-дорадчих органів при ОМС, впровадження інститутів омбудсменів (радників з питань ВПО) тощо [10].</p> <p>2. Відповідальним структурним підрозділам ОМС співпрацювати щодо моніторингу соціального благополуччя сімей ВПО, в т.ч. щодо відвідування дітей ВПО закладів освіти [17], забезпеченням базовими потребами, забезпечення прав дитини та ін.</p>	<p>1. Розробити механізм постійного моніторингу становища та потреб сімей ВПО на Львівщині [10].</p> <p>2. Скордунувати зусилля відповідальних підрозділів за реєстрацію ВПО та з питань освіти/соціального захисту щодо моніторингу залученості дітей ВПО до освітнього процесу в ЗСО.</p>
<p>8. Безпека очного навчання</p> <p><i>Питання створення безпечних умов від ракетних та диверсійних загроз не було основним фокусом консультацій, однак це питання турбувало усі групи стейкхолдерів, і учасниками консультацій були озвучені певні додаткові рекомендації з питань організації безпеки навчального процесу</i></p>	
<p>Питання не розглядалось розгорнуто, однак деякі учасники консультацій запропонували рішення:</p> <p>1. Рішення щодо форми навчання (очної чи дистанційної) залишити на самостійний розгляд закладу освіти.</p> <p>2. Розробити на рівні кожної школи власну Політику безпеки з чітким планом дій, що робити у випадку небезпеки для дитини, в т.ч. конфлікту, ракетної загрози, ураження, теракту тощо.</p> <p>3. Залучати до підготовки та укомплектування укриттів різних стейкхолдерів (бізнес, громадські організації, ОСББ тощо).</p> <p>4. Ефективно відпрацьовувати алгоритм дій у разі повітряної тривоги, рекомендований МОН, адаптувати алгоритм до потреб кожної школи;</p> <p>5. Спільно із ДСНС провести якісні навчання щодо особистої безпеки у різних випадках в контексті війни;</p> <p>6. Запровадити обов'язковий базовий курс для школярів із надання медичної/психологічної допомоги.</p> <p>7. Відновити державні програми безпечного транспорту до шкіл "Школярик".</p>	<p>1. Впровадити належним чином рекомендації МОН щодо дій під час оголошення повітряної тривоги шляхом обов'язкового проведення навчання серед вчителів чи відповідальних з боку навчального закладу.</p> <p>2. Розробити на рівні кожної школи власну Політику безпеки з чітким планом дій, що робити у випадку небезпеки для дитини, в т.ч. конфлікту, ракетної загрози, ураження, теракту тощо [14-16].</p> <p>3. Забезпечити особливо в сільських громадах безпечний доїзд до /з ЗСО.</p> <p>4. Рекомендувати запровадити на рівні шкіл обов'язковий</p>

	базовий курс для школярів із надання медичної/психологічної допомоги.
<p>9. Позаурочне дозвілля та розвиток школярів, в т.ч. ВПО <i>Усі групи стейкхолдерів визначали, що залучення школярів, в т.ч. ВПО, до позакласних занять, організація активного дозвілля у групах продовженого дня, позашкільних закладах, та ін. є важливим фактором для адаптації школярів ВПО та зниження ризику від психологічного навантаження на дітей в контексті війни</i></p>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Провести аналіз роботи та охоплення учнями в позашкільній громаді. Актуалізувати напрямки гуртків/секцій до інтересів дітей у громадах. 2. Розробити та постійно актуалізувати інформаційний портал (веб-сторінку) на онлайн ресурсі громади із інформацією про наявні заклади позашкільля/гуртки/секції, в т.ч. приватних закладів, ГО, парафіяльних спільнот тощо. Поінформувати батьків та дітей громади про наявний ресурс. 4. Забезпечити можливість навчання у групах продовженого дня усім дітям, які мають у цьому необхідність. 3. Розвивати шкільні та пришкільні простори для неформального спілкування дітей, гри, активного дозвілля. За можливості залучати громадські, спортивні організації для проведення тренувань/навчань/занять, із використанням спортивного обладнання школи, щоб інфраструктура школи використовувались для дітей і в позанавчальний час. 4. Створювати можливості для залучення до гуртків/секцій та іншої позашкільної активності, особливо командної гри, дітей ВПО на безкоштовній основі. 5. Осучаснити підходи до навчальних програм із розвитку творчості (музика, малювання, танці) - створити мистецькі арт-простори, архітектурні студії, музичні гурти, театральні/вокальні студії тощо. 6. Створювати можливості для постійного вивчення англійської мови впродовж навчання в ЗСО через: навчання в грі, обміни учнями, комбінувати програму із онлайн курсами, листуванням та неформальним спілкуванням з учнями іншої країни, залучення іноземців до викладання (в т.ч. онлайн) тощо. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Рекомендувати ОМС провести аналіз роботи закладів позашкільля/дозвілля та актуалізувати їх напрямки. 2. Створити інформаційну сторінку на сайті ОМС про можливості позаурочної залученості дітей та молоді. 3. Створити групи продовженого дня для молодших учнів у громадах. 4. Розробити та затвердити на рівні області/громад програму доступного позашкільля для дітей ВПО. 5. Рекомендувати школам в громадах осучаснити підходи до навчальних програм із розвитку творчості (в т.ч. залучаючи позабюджетні кошти). 6. Розробити систему преміювання / оплати викладачів за додаткові навчальні позакласні години або/та систему мотивації за підвищення компетенцій та практичне впровадження нових методик у навчальному закладі.
<p>10. Залучення учнів, в т.ч. ВПО, до шкільних процесів, інформування про стан справ у школі <i>Опитані школярі, в т.ч. ВПО, зазначили, що для налагодження довіри, створення відчуття причетності, впевненості в собі, вирішення власних проблемних питань, налагодження стосунків, вони потребують інформації в доступній для них формі про роботу свого навчального закладу, стану справ у громаді, та особливо можливості бути долученими до співтворення рішень, які їх стосуються</i></p>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Активізувати та навчити адміністрацію шкіл працювати з учнівським самоврядуванням. 2. Створити (оновити склад) учнівське самоврядування у школі із залученням до нього дітей ВПО. 3. Встановити чіткі демократичні процедури врахування точки зору дітей до визначених дирекцією чи іншим колегіальним суб'єктом (опікунською радою, батьківським комітетом) питань [7]. 4. Практикувати шкільний громадський бюджет, конкурси проєктів із виховною, навчальною та соціальною метою. 5. Сприяти зменшити “дистанцію влади” між адміністрацією школи і школярами. 6. Залучати дітей до рішень, які їх стосуються, через фасилітаційні ігрові методики (наприклад, Uchange), голосування, опитування чи інші форми публічних консультацій. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Провести серію тренінгів для вчителів(ок) з основ громадської участі (в т.ч. за методикою Ради Європи). 2. Рекомендувати школам створити (оновити) учнівське самоврядування. Провести спільне планування діяльності, в т.ч. за участі школярів ВПО. 3. Впровадити Шкільний громадський бюджет, як практичний урок/інструмент з реалізації права школярів впливати на прийняття рішень задля розвитку шкільної спільноти через реалізацію проєктів, що не потребують

<p>7. Залучати учнівське самоврядування до планування заходів здруження, адаптації ВПО/нових учнів та інших заходів, які може проводитись в межах освітнього закладу.</p> <p>8. Використовувати дружній до дітей підхід при веденні комунікації із школярами [9].</p>	<p>коштів, або за схемою розподілу частини вже виділених на школу коштів за рішенням учнів.</p>
<p align="center">11. Мотивація та психоемоційний стан вчителів та адміністрацій шкіл</p> <p><i>Усі групи стейкхолдерів виокремлюють необхідність створення сприятливих організаційних та соціально-психологічних умов праці для педагогів і адміністрацій навчальних закладів, особливо в контексті нового навчального року в очному форматі та відповідальності за інтеграцію ВПО в приймаючих громадах</i></p>	
<p>1. Стимулювати адміністрацію та педагогів у роботі з інтеграції ВПО через виділення додаткових коштів на ЗСО.</p> <p>2. Проводити заходи для обміну досвідом між педагогами/адміністрацією щодо інтеграції дітей ВПО.</p> <p>3. Проводити тренінги для педагогів щодо роботи з дітьми ВПО [12].</p> <p>3. Проводити навчання з безпеки для школярів та педагогів, відпрацьовувати алгоритм дій при небезпечних ситуаціях.</p> <p>4. Впровадити інститут менторства для педагогів. Стимулювати горизонтальну комунікацію між педагогами одного напрямку між різними школами/громадами. Проводити заходи із обміну досвідом.</p> <p>5. За можливості створити систему матеріальних і нематеріальних стимулів для персоналу та педагогів.</p> <p>6. Сприяти підвищенню рівня компетентності вчителів з володіння, використання ІКТ, особливо в сільських громадах.</p> <p>7. Оновити програми та методики навчання - забрати усе російське, актуалізувати теми та матеріал наповнення. Використовувати в програмі сучасні онлайн курси, в тч. іноземною мовою.</p> <p>8. Мотивувати вчителів цікавими та корисними навчальними програми, програмами обміну (наприклад, у містах-побратимах), організувати відпочинок з колективом та проводити інші командоутворюючі заходи.</p> <p>9. Забезпечити безпечний освітній простір: класні кімнати, укриття, територію навколо школи, безпечні спортивні та ігрові майданчики.</p>	<p>1. Передбачити в програмі розвитку освіти області заходи із соціальної згуртованості та психологічної підтримки вчителів, тренінги по протидії професійного вигорання, матеріальні та нематеріальні стимули для підвищення компетенцій педагогів та працівників шкіл.</p> <p>2. На рівні області розробити систему компетенцій педагога необхідних в умовах воєнного стану та механізм їх забезпечення.</p>

Для впровадження рішень щодо інтеграції та адаптації школярів ВПО до нового навчального року рекомендується органам місцевого самоврядування Львівської області прийняти відповідні регіональні та місцеві програми.

Рішення та заходи, вказані у документі, не є вичерпними та є рекомендованими до імплементації у Львівській обласній раді та в ОМС регіону.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ РАДИ ЄВРОПИ

1. Зведені результати роботи груп UChange - за посиланням: <http://surl.li/coxsz>
2. Зведені результати роботи груп CivicLab - за посиланням: <http://surl.li/coxsu>
3. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім П 61 батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л.А. та ін. ; за ред. Волинець Л.С. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. – 72 с. - за посиланням: <http://surl.li/ajrys>
4. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко, Царенко Л. Г.; за ред. З. Г. Кісарчук. – К. : ТОВ «Видавництво “Логос”». – 207 с. - за посиланням: <http://surl.li/coxti>
5. Promoting child-friendly approaches in the area of migration - Standards, guidance and current practices (2019). - за посиланням: <https://edoc.coe.int/en/refugees/8047-promoting-child-friendly-approaches-in-the-area-of-migration-standards-guidance-and-current-practices.html> .
6. Recommendation CM/Rec(2008)4 of the Committee of Ministers to member states on strengthening the integration of children of migrants and of immigrant background. - за посиланням: https://www.coe.int/t/democracy/migration/ressources/recommendations-resolutions_en.asp
7. Council of Europe Handbook on children's participation . - за посиланням: <https://rm.coe.int/publication-handbook-on-children-s-participation-eng/1680a14539>
8. Language Support for Children arriving from Ukraine A Council of Europe Tools. - за посиланням: <https://rm.coe.int/nine-new-tools-language-support-for-children-arriving-from-ukraine-/1680a63113>
9. How to convey child-friendly information to children in migration. - за посиланням: <https://rm.coe.int/how-to-convey-child-friendly-information-to-children-in-migration-a-ha/1680902f91>
10. Кобзін Д., Левкіна Г., Луньова О., Черноусов А., Щербань С. Методичний посібник з оцінювання потреб ВПО у громадах — Харків, Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД). —2020. — 246 с. - за посиланням: <https://rm.coe.int/manual-needs-assessment-idps/16809f43da>
11. Звіт щодо регіональних інтеграційних програм для внутрішньо переміщених осіб в Україні. Норвезька рада у справах біженців. - за посиланням: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/05_2021_nrc_idp_integration_policies_ukr.pdf .
12. Матеріали для використання в роботі під час воєнних дій. Інститут модернізації змісту освіти. - за посиланням: <https://imzo.gov.ua/psyholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy/>
13. Методичні рекомендації МОН «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій». - за посиланням: <https://drive.google.com/file/d/16esXuCScmCqB5kXLugnKkM-E6SaKglu0/view/>
14. Keeping Children Safe in education - за посиланням: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1080047/KCSIE_2022_revised.pdf .
15. Child Protection Portal - за посиланням: <https://childprotection.rcpch.ac.uk/>
16. Mental health and behaviour in schools - за посиланням: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1069687/Mental_health_and_behaviour_in_schools.pdf
17. Children missing education: statutory guidance for local authorities - за посиланням: <https://www.gov.uk/government/publications/children-missing-education>